

Biblioteka Krakowska nr 171

Joanna Kołodziej

Panorama miasta historycznego

Krakowski poligon doświadczeń

JOANNA KOŁODZIEJ

PANORAMA MIASTA HISTORYCZNEGO
KRAKOWSKI POLIGON DOŚWIADCZEŃ

TOWARZYSTWO MIŁOŚNIKÓW HISTORII
I ZABYTEKÓW KRAKOWA

Kraków, ul. św. Jana 12

Redaktor serii Biblioteka Krakowska
ZDZISŁAW NOGA

BIBLIOTEKA KRAKOWSKA

Nr 171

JOANNA KOŁODZIEJ

PANORAMA MIASTA HISTORYCZNEGO
KRAKOWSKI POLIGON DOŚWIADCZEŃ

TOWARZYSTWO MIŁOŚNIKÓW HISTORII
I ZABYTEKÓW KRAKOWA

Kraków 2025

© Copyright by Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa
and Joanna Kołodziej, 2025

Publikacja dotowana przez Urząd Miasta Krakowa

Redaktor tomu: Katarzyna Więckowska
Recenzent tomu: Prof. Jacek Purchla
Indeksy sporządził: Tomasz Babnis
Projekt okładki: Joanna Kołodziej, Paweł Sepielak

Na okładce wykorzystano:
Panorama Krakowa, Matthäus Merian, MHF 31114/II
oraz fotografie Joanny Kołodziej

Printed in Poland
ISBN 978-83-967315-9-3
ISBN 978-83-8368-344-7 (druk)
ISBN 978-83-8368-345-4 (PDF)
<https://doi.org/10.12797/9788383683454>

Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa
Kraków, ul. św. Jana 12

WYDAWNICTWO
KSIĘGARNIA
AKADEMICKA

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
<https://akademicka.pl>

*Ludzie znają dziś cenę wszystkiego,
nie znając wartości niczego*

Oscar Wilde

Wstęp

Przedmiotem mojego zainteresowania są trwałe zmiany obrazu miasta, które współcześnie zapisały się w panoramach Krakowa, a powstały na skutek realizacji inwestycji komercyjnych. Termin „panorama” oznacza tu nie tylko rozległy widok obejmujący całość lub duże fragmenty miasta, ale również zespół widoków o większym lub mniejszym zasięgu, które są ważne dla zachowania unikalnego charakteru Krakowa.

Rozpaczynam moje rozważania w roku 1994, kiedy zmiany ustrojowe znalazły swoje odbicie zarówno w prawie dostosowanym do nowych warunków, jak i w przestrzeni miejskiej. Kończę je w 2014, kiedy ustalenia kolejnego Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Krakowa podsumowały dyskusje na temat pożądanej wizji miasta¹.

Żywiłowe procesy przemian politycznych i gospodarczych w Polsce po roku 1989 przyniosły poważne zagrożenia dla krajobrazu miast historycznych. Wyjątkowo atrakcyjne, historycznie ukształtowane panoramy Krakowa oraz stosunkowo dobry stan ich zachowania okazały się w okresie transformacji impulsem do zmian w jego wizerunku, ponieważ przyciągały inwestorów zainteresowanych lokowaniem kapitału w obrębie zabytkowego układu. Centralnie położone tereny powojkowe, pokolejowe, poprzemysłowe i gminne, otoczone zabytkami, stały się atrakcyjnym towarem, początkowo dostępnym za przystępną cenę.

Anachroniczne postrzeganie miasta historycznego wyłącznie jako „skupiska zabytków” w okresie 20-letniej koniunktury gospodarczej skutkowało skoncentrowaniem się na ochronie ich materialnej substancji.

Brakowało natomiast skutecznych instrumentów prawnych, które gwarantowałyby ochronę historycznego krajobrazu miejskiego. Dokumenty mające ambicje kontrolowania procesów urbanistycznych w Krakowie w perspektywie kilkudziesięciu lat były wielokrotnie wymieniane. Luki w prawie – zarówno

¹ Uchwała nr CXII/1700/14 Rady Miasta Krakowa z dnia 9 lipca 2014 r. w sprawie uchwalenia zmiany „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Krakowa”.

powszechnie obowiązującym, jak i miejscowym, a także wynikające z braku ratyfikacji niektórych umów międzynarodowych – dawały inwestorom dużą swobodę ingerowania w krajobraz zabytkowych zespołów urbanistycznych.

Zmienność i niekompletność przepisów prawa, typowe dla okresu transformacji, oraz trudności w identyfikacji zasobu dziedzictwa architektonicznego sprzyjały zarówno próbom świadomego zawłaszczania historycznych panoram Krakowa przez inwestycje komercyjne, jak i przypadkowej utracie widoków kluczowych dla zachowania obrazu miasta i znaczeń zapisanych w krajobrazie.

Poważnym zagrożeniem dla historycznie ukształtowanych panoram okazały się próby budowania prestiżu Krakowa poprzez wznoszenie budynków wysokościowych, postrzeganych jako symbole nowoczesności. Oprócz nich istotne zakłócenia w obrębie historycznych panoram miasta powodowały budynki zlokalizowane w newralgicznych krawędziach urbanistycznych, takich jak pierwsza linia zabudowy przy bulwarach czy w otoczeniu Plant. W wielu przypadkach takie budynki tworzą zwarte „parawany” zabudowy na pierwszym planie, co osłabia oddziaływanie zabytkowej sylwety pojawiającej się ponad kondygnacją techniczną zabudowy przedpola. Niefortunnie zlokalizowane, średniowysokie budynki krawędziowe bezpowrotnie eliminują z przestrzeni publicznej rozległe fragmenty historycznych panoram. Budynki o nadmiernie rozbudowanym rzucie zaburzają orientację przestrzenną, zakłócając naturalny przepływ strumieni ludzkich. Przykładem takiej ingerencji jest realizacja deweloperska, która według własnych zasad skolonizowała kilkanaście hektarów przylegających do krawędzi urbanistycznej Plant.

Ważną kwestią dotyczącą historycznego krajobrazu miejskiego jest zachowanie proporcji między zabytkowymi zespołami urbanistycznymi a krajobrazem otwartym. Lokalizacje położone w sąsiedztwie zielonych enklaw okazały się towarem szczególnie pożądanym na rynku nieruchomości. W omawianym okresie przedmiotem wymiany handlowej były nie tylko nieruchomości, ale przede wszystkim ich miejsce, znaczenie i ekspozycja w obrębie zabytkowego układu. W efekcie braku wiążących ograniczeń planistycznych istotne zmiany krajobrazu miejskiego rzadko były podporządkowane zabytkowej kompozycji przestrzennej, częściej – realizacji biznesowych zamierzeń inwestorów. Kampanie marketingowe deweloperów stawiały historyczne panoramy Krakowa, budowane przez wieki, ogromnym nakładem intelektualnym i finansowym całych pokoleń w roli wartości dodanej do metra kwadratowego sprzedawanej w kawałkach lub wynajmowanej w modułach inwestycji. Wyjątkowość i luksus takiego produktu wynikają właśnie z możliwości kupienia za pieniądze czegoś, co jest częścią dobra wspólnego, jakim jest krajobraz. Ponieważ kluczowym

towarem dla dewelopera jest widok z okien jego inwestycji, panorama stanowi ważną, integralną część oferty handlowej.

Analizując współczesne zmiany obrazu Krakowa, starałam się ustalić, co wniosły nowo powstałe kubatury w obręb historycznych panoram miasta, a czego je pozbawiły. Najważniejszym kryterium było dla mnie wskazanie obiektów komercyjnych, które zmaterializowały się w jego przestrzeni i stały się integralną częścią najważniejszych panoram na skutek zawiłych i często przypadkowych kolei losu prowadzących do niemal nieodwracalnych skutków dla krajobrazu. Problemy przestrzenne, o których piszę, często były konsekwencją sekwencji nieprzewidzianych przez nikogo splotów wyjątkowo indywidualnych okoliczności. Katalog problematycznych przypadków przedstawia swoisty poligon doświadczeń, złożony z różnych, niepokojących zjawisk pokazanych na przykładzie konkretnych realizacji. Poznanie mechanizmów, które miały wpływ na pewne ważne rozstrzygnięcia urbanistyczne, pozwala zrozumieć przyczyny tego, co niepokojącego wydarzyło się w przestrzeni miasta i być może pozwoli zapobiec nieodwracalnym szkodom w obrębie historycznych panoram w przyszłości. Doświadczenia Krakowa mogą stać się ważną lekcją dla innych zabytkowych ośrodków, w których zauważone tu niekorzystne zjawiska i tendencje występują z mniejszą intensywnością lub mogą dopiero się ujawnić.

Żywiołowe wtargnięcie współczesnych znaków w świat przez wieki budowanych znaczeń zagraża zachowaniu integralności panoram. Sprzyja też procesowi degradacji warstwy symbolicznej zapisanej w panoramach Krakowa i zagraża zachowaniu ich niematerialnego przekazu.

Z czasem rozumienie części znaczeń zapisanych w historycznej przestrzeni miasta staje się coraz mniej czytelne nawet dla mieszkańców, a przecież przestrzenie publiczne Krakowa są okupowane w większości przez przyjezdnych. Łatwo to wykorzystać, pchając między faktyczne symbole, w dużej mierze religijne, znaki instytucji komercyjnych. Skutkiem tego historyczny krajobraz miejski dzieli się swoją wyjątkową uniwersalną wartością z podmiotami prywatnymi, które ustalają dla niego stawki rynkowe.

1. Widok ogólny Krakowa zamieszczony w *Księdze kronik (Liber chronicarum)* Hartmanna Schedla, wydanej w Norymberdze w 1493 r.; autor drzeworytu nieznany, według niektórych źródeł był nim Konrad Celtis. Zbiory: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, sygn. MHK 1591/ VIII

Krakau

2. Panorama Krakowa od południa, widok z Kopca Krakusa.

Cracovia Minoris Poloniae Metropolis, Egidius van der Rye, 1617. Archiwum Narodowe w Krakowie, Zbiór kartograficzny, sygn. 29/663/440 [dawna sygn. Zb. Kart. V-10]

3. *Kraków od południa 1839 R.*

Archiwum Narodowe w Krakowie, Zbiór kartografi czny, sygn. 29/663/494, [dawna sygn. Zb. Kart. V-64]

4. *Kraków na początku XVII wieku.*

Panorama skomponowana na podstawie kilku szkiców wykonanych z różnych punktów widokowych, umiejscowionych każdorazowo na północny zachód od przedstawianej części miasta. Archiwum Narodowe w Krakowie, Zbiór kartograficzny, sygn. 29/663/517 [dawna sygn. Zb. Kart. V-87]

Panorama skomponowana na podstawie kilku szkiców wykonanych z różnych punktów widokowych, umiejscowionych każdorazowo na północny zachód od przedstawionej części miasta. Archiwum Narodowe w Krakowie. Zbiór kartograficzny, sygn. 29/663/517 [dawna sygn. Zb. Kart. V-87]

ROZDZIAŁ I

Panorama miasta historycznego

1. Źródła, stan badań i metody pracy

Badania nad kształtem i obrazem Krakowa w poszczególnych epokach prowadzone są systematycznie już od XIX wieku. Bezcennym źródłem do rozpoznania walorów zabytkowej kompozycji urbanistycznej są opracowania ikonograficzne i kartograficzne. Najstarszy widok Krakowa pochodzi z wydanej w 1493 roku w Norymberdze *Kroniki świata (Liber chronicarum)* autorstwa Hartmanna Schedla¹ (il. 1). Pierwsze zachowane widoki miasta późnośrednio-wiecznego, mimo cech fantastycznych, odzwierciedlają układ dominant, a co za tym idzie, idee i symbolikę² (il. 2, 4). Również późniejsze zbiory ikonograficzne zawarte w licznych publikacjach³ pozwalają wyobrazić sobie walory kompozycji urbanistycznej, w pełni czytelne jeszcze w XIX wieku (il. 3, 46, 55, 74). Analizę układu ułatwia atlas zachowanych planów archiwalnych⁴.

Zainteresowanie panoramą i sylwetą Krakowa pojawiło się w okresie boomu budowlanego z przełomu XIX i XX wieku, kiedy kolejne widoki zaczęto tracić z przyczyn spekulacyjnych. Pomimo innej niż obecnie filozofii ochrony dziedzictwa kulturowego jeszcze przed I wojną światową zanotowano wiele wypowiedzi wręcz wyprzedzających swoją epokę⁵ lub po prostu krytycznie odnoszących

¹ Widok ogólny Krakowa, zamieszczony w *Księdze kronik (Liber chronicarum)* Hartmanna Schedla, wydanej w Norymberdze w 1493 roku, autor drzeworytu nieznany, według niektórych źródeł był nim Konrad Celtis, za: Waldemar Komorowski, *Rozwój Krakowa intra muros w średniowieczu*, [w:] *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, red. Jerzy Wyrozumski, „Biblioteka Krakowska” (dalej BK), nr 150, Kraków 2007, s. 184–185.

² Elżbieta Firlet, *Widoki panoramiczne*, [w:] *Cracovia Iudaeorum 3D*, Kraków 2013.

³ Jerzy Banach, *Ikonografia Wawelu*, t. 1–2, Kraków 1977; idem, *Kraków malowniczy. O albumach z widokami miasta w XIX wieku*, Kraków 1980; idem, *Dawne widoki Krakowa*, Kraków 1983; Stanisława Opalińska, *Józef Brodowski. Malarz i rysownik starego Krakowa*, Kraków 2005; Anna Buczek, Elżbieta Firlet, Ewa Gaczoł, Joanna Strzyżewska, *Wawel na starej fotografii do 1939 roku*, Kraków 2011; *Kraków i okolice. Album widoków*, cz. II, Proszówki 2014; *Kraków i okolice. Album widoków XIX w.*, Kraków–Proszówki 2015.

⁴ *Atlas Historyczny Miast Polskich*. Kraków, red. Zdzisław Noga, Kraków 2007.

⁵ Stanisław Tomkowicz, *Reforma konserwatorska zabytków sztuki w Galicji przez Stanisława Tomkowicza*. Odbitka z „Przeglądu Powszechnego”, Kraków 1886; idem, *Szepcenie*

się do niszczenia perspektyw, wglądów i prób zmieniania hierarchii ważności poszczególnych składników kompozycji urbanistycznej miasta⁶. Okazją do publicznej dyskusji nad zmianą kształtu miasta i zachowaniem tzw. perspektyw, głównie w kierunku Wawelu, był konkurs z 1909 roku związany z planowanym, nagłym rozrostem terytorialnym Krakowa⁷ oraz konkurs na regulację wylotu ulicy Wolskiej i okolicznych gruntów w Krakowie z 1914 roku⁸.

Dla ustaleń dotyczących kompozycji, panoram i sylwety Starego Miasta z Wawelem i Kazimierzem, ówczesnej topografii, przebiegu traktów handlowych, głównych kierunków wjazdu do miasta, historycznych punktów widokowych, lokalizacji przepraw przez Wisłę najistotniejsze są prace przedstawiające obraz Krakowa, który ukształtował się pod koniec średniowiecza, a potem zmieniał się na przestrzeni kolejnych wieków. Wymienić należy liczne studia nad rozwojem miasta⁹, a także rekonstrukcje cyfrowe wydane przez Muzeum Historyczne Miasta Krakowa¹⁰. Szczególnie ważne okazały się dla

kraju, Kraków 1909; idem, *Piękność miast i jej ochrona. Odczyt Dra Stanisława Tomkowi-cza wygłoszony w Krakowie w dniu 16 marca 1909 r.*, Kraków 1909; idem, *Z życia Wawelu. Odczyt publiczny mianiny dnia 28. Lutego 1910 r. w Krakowie*, Kraków 1910; Max Dvořák, *Problemy restauracji zabytków. Zamek Królewski na Wawelu*, [w:] *Wokół Wawelu. Antologia tekstów z lat 1901–1909*, red. Jarosław Krawczyk, Wilanów 2012, s. 207; idem, *Katechismus der Denkmalpflege*, Wien 1918.

⁶ Franciszek Klein, *Planty krakowskie*, Kraków 1911; idem, *Stary Kraków*, Kraków 1916; Józef Muczkowski, *Z estetyki Krakowa*, Kraków 1905; Karol Knaus, *Nie dajmy zasłaniać Wawelu*, Kraków 1893, za: Feliks Kucharzewski, *Piśmiennictwo techniczne polskie*, „Przegląd Techniczny”, t. 46, nr 35: 1908; Wacław Krzyżanowski, *Zagrożone śródmieście Krakowa*, „Architekt”, z. 10: 1909.

⁷ Władysław Ekielski, *Z myślą o Wielkim Krakowie*, „Architekt”, z. 3: 1910.

⁸ *Konkurs na regulację wylotu ul. Wolskiej i okolicznych gruntów w Krakowie*, „Architekt”, z. 6–7: 1914, s. 89.

⁹ *Kraków. Studia nad rozwojem miasta*, red. Jan Dąbrowski, Kraków 1957; *Szkice z dziejów Krakowa od czasów najdawniejszych do pierwszej wojny światowej*, red. Janina Bieniarzówna, Kraków 1968; Janina Bieniarzówna, Jan M. Małecki, *Dzieje Krakowa. Kraków w wiekach XVI–XVIII*, t. 2, red. Janina Bieniarzówna, Jan M. Małecki, Józef Mitkowski, Kraków 1984; Jerzy Wyrozumski, *Dzieje Krakowa. Kraków do schyłku wieków średnich*, t. 1, red. Janina Bieniarzówna, Jan M. Małecki, Kraków 1992; *Kraków w chrześcijańskiej Europie X–XIII w.*, red. Elżbieta Firlet, BK, nr 135, Kraków 2006; *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, red. Jerzy Wyrozumski, BK, nr 150, Kraków 2007; Marcin Fabiański, Jacek Purchla, *Historia architektury Krakowa w zarysie*, Kraków 2001; *Urbs celeberrima. Księga pamiątkowa na 750-lecie lokacji Krakowa*, red. Andrzej Grzybowski, Zdzisław Żygulski jun., Teresa Grzybowska, Kraków 2008.

¹⁰ Marta Marek, *Cracovia 3D. Rekonstrukcje cyfrowe historycznej zabudowy Krakowa*, Kraków 2011; Elżbieta Firlet, Piotr Opaliński, *Cracovia 3D. Via Regia – Kraków na szlaku*

mnie ustalenia badaczy zajmujących się kształtem miasta w okresie, kiedy tworzył się układ historycznych dominant. Należy tu wymienić¹¹ prace: Marcina Fabiańskiego, Waldemara Komorowskiego, Bogusława Krasnowolskiego, Jacka Laberscheka, Andrzeja Niewińskiego, Zbigniewa Pianowskiego, Jacka Purchli, Kazimierza Radwańskiego i Stefana Świszczowskiego.

W XIX wieku swój znak w krajobrazie, a zwłaszcza w jego najbliższym otoczeniu, w obrębie przedpoli i tła panoram odcisnęła Twierdza Kraków, o czym pisał Janusz Bogdanowski¹². Jednocześnie złożona sytuacja polityczna kraju w okresie zaborów sprzyjała inwestycjom pozytywnie budującym obraz miasta jako „duchowej stolicy” oraz roli fundacji charytatywnych, naukowych, oświatowych i religijnych w okresie autonomii galicyjskiej. Temat ten podjął Jacek Purchla¹³. Publikacje Muzeum Historycznego Miasta Krakowa przybliżają obraz poszczególnych dzielnic¹⁴. Ważne budynki okresu międzywojennego skatalogowała Barbara Zbroja¹⁵.

handlowym w XIII–XVII wieku, Kraków 2013; Piotr Opaliński, Marcin Kowalski, *Plansze z rekonstrukcjami cyfrowymi*, [w:] *Cracovia Iudaeorum 3D*, Kraków 2013.

¹¹ Kazimierz Radwański, *Kraków przedlokacyjny*, Kraków 1975; idem, *Wielkie kopce krakowskie i próba uściślenia ich chronologii*, „Rocznik Krakowski” (dalej RK), t. 69: 2003; idem, *Kraków przedchrześcijański*, [w:] *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, red. Jerzy Wyrozumski, BK, nr 150, Kraków 2007; Stefan Świszczowski, *Miasto Kazimierz pod Krakowem*, Kraków 1981; Zbigniew Pianowski, *Z dziejów średniowiecznego Wawelu*, Kraków 1984; idem, *Architektura monumentalna wczesnośredniowiecznego Krakowa*, [w:] *Kraków w chrześcijańskiej Europie X–XIII w.*, red. Elżbieta Firlet, BK, nr 135, Kraków 2006; Jacek Purchla, *Jak powstał nowoczesny Kraków*, Kraków 1990; idem, *Matecznik Polski*, Kraków 1992; Andrzej Niewiński, *Przestrzeń kościelna w topografii średniowiecznego Krakowa*, Źródła i Monografie TN KUL, nr 274, Lublin 2004; W. Komorowski, *Rozwój Krakowa intra muros w średniowieczu*, op. cit.; Bogusław Krasnowolski, *Lokacje i rozwój Krakowa, Kazimierza i Okołu*, [w:] *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, red. J. Wyrozumski, BK, nr 150, Kraków 2007; Marcin Fabiański, *Przesławne miasto i drugi Rzym. Kraków i jego sztuka*, [w:] *Urbs celeberrima. Księga pamiątkowa na 750-lecie lokacji Krakowa*, red. Andrzej Grzybowski, Zdzisław Żygulski, Teresa Grzybowska, Kraków 2008; Marek Walczak, *Kościoły gotyckie w Polsce*, Kraków 2015; Jacek Laberschek, *Sieć wodna średniowiecznego Krakowa*, Kraków 2016.

¹² Janusz Bogdanowski, *Warownie i zieleń Twierdzy Kraków*, Kraków 1979.

¹³ Jacek Purchla, *Liberalizm i symbolika a powstanie nowoczesnego Krakowa*, [w:] *Kraków na przełomie XIX i XX wieku*, red. Jan Małecki, Kraków 1983, s. 115–123; Jacek Purchla, *Jak powstał nowoczesny Kraków*, op. cit.; Jacek Purchla, *Matecznik Polski*, op. cit.

¹⁴ Michał Kozioł, *Wokół Biprostalu*, Kraków 2015; Janusz Tadeusz Nowak, *Wokół Rynku Dębnickiego*, Kraków 2016; Walery Bubień, *Wokół Rynku Kleparskiego*, Kraków 2017; Elżbieta Lang, *Wokół Rynku Podgórskiego*, Kraków 2018.

¹⁵ Barbara Zbroja, *Architektura międzywojennego Krakowa 1918–1939. Budynki. Ludzie. Historie*, Kraków 2013.

Kronikarzem odnotowującym współczesne realizacje w otoczeniu historycznego centrum jest Maciej Motak, który, bazując na badaniach prowadzonych w Instytucie Historii Architektury i Konserwacji Zabytków Politechniki Krakowskiej, zatytułowanych *Architektura Krakowa w latach dziewięćdziesiątych XX wieku. Nowe realizacje w kontekście historycznych form urbanistycznych*, opublikował rozprawę habilitacyjną: *Architektura Krakowa 1989–2004. Nowe realizacje w kontekście miasta historycznego*¹⁶. Autor skatalogował realizacje z tego okresu, pozytywnie oceniając nawet bardzo kontrowersyjne przykłady.

Obiektywniej podszedł do tematu problemów konserwatorskich Krakowa Andrzej Gaczoł, w latach 1993–2003 Małopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków (MZKW), autor pracy doktorskiej: *Praktyka konserwatorska w Krakowie w latach 1918–2006 na tle teorii i doktryn*, wydanej jako książka zatytułowana *Kraków. Ochrona zabytkowego miasta rzeczywistość czy fikcja*. Autor zwraca uwagę na postępującą nieodwracalną degradację przestrzeni miejskiej Krakowa, która zachodzi równolegle do starannej rewaloryzacji poszczególnych, wybranych obiektów zabytkowych. Wskazuje na rozdźwięk między teoriami, postulatami konserwatorskimi, przepisami prawnymi a praktyką¹⁷. Analiza sytuacji prowadzi go do wniosku, że ochrona zabytkowego miasta jest we współczesnych warunkach fikcją, ponieważ na niedoskonały system ochrony i niespójne regulacje prawne nakłada się nieskuteczność administracji publicznej.

Publikacje osób osobiście zaangażowanych w latach 1994–2014 w planowanie przestrzenne, ochronę zabytków i zarządzanie obszarem wpisanym na Listę światowego dziedzictwa UNESCO¹⁸, nawet jeśli przedstawiają obraz rzeczywistości częściowo życzeniowy, są istotne dla ustalenia roli poszczególnych aktorów sceny miejskiej¹⁹.

¹⁶ Maciej Motak, *Architektura Krakowa 1989–2004. Nowe realizacje w kontekście miasta historycznego*, Kraków 2007.

¹⁷ Andrzej Gaczoł, *Kraków. Ochrona zabytkowego miasta rzeczywistość czy fikcja*, Kraków 2009, s. 266.

¹⁸ Lista światowego dziedzictwa UNESCO, sporządzona na podstawie Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjętej w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r., (dalej Lista UNESCO), <https://whc.unesco.org/en/list/> (dostęp: 20 V 2025 r.).

¹⁹ Jan Janczykowski, *Problemy konserwatorskie Krakowa*, „Wiadomości Konserwatorskie”, nr 21: 2007, Kraków, s. 50–53; Kazimierz Bujakowski, Halina Rojkowska-Tasak, *Zarządzanie na obszarze światowego dziedzictwa w Krakowie*, [w:] *Zarządzanie miejscami wpisanymi na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO w Polsce i Norwegii*, red. Jacek Purchla, Kraków 2011, s. 231–250.

Informacji na temat kondycji systemu ochrony zabytków w Polsce po 1989 roku dostarcza raport sporządzony na zlecenie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w związku z obradami VI Kongresu Kultury Polskiej w 2009 roku²⁰. O procesie kształtowania się współczesnej koncepcji zabytku i związanej z tym doktryny konserwatorskiej pisał m.in. Bogusław Szmygin²¹, według którego „przejście od określonego, ograniczonego i policzalnego zbioru zabytków do nieokreślonego, nieograniczonego i niepoliczalnego zbioru dziedzictwa spowodowało radykalną zmianę aksjologiczną”²².

W części pracy dotyczącej współczesnych ingerencji w krajobraz Krakowa korzystam przede wszystkim z niepublikowanych dokumentów źródłowych. Są to dokumenty zgromadzone w archiwum Stowarzyszenia Architektów Polskich, takie jak: warunki konkursów architektonicznych i urbanistycznych, wnioski i zalecenia pokonkursowe oraz inne materiały. Ważnym źródłem są dla mnie dokumenty przechowywane w archiwum Międzynarodowego Centrum Kultury, zwłaszcza protokoły posiedzeń Wojewódzkiej Rady Ochrony Zabytków zawierające wytyczne konserwatorskie dotyczące kontrowersyjnych projektów architektonicznych. Korzystam również z dokumentów publikowanych w prasie i w Internecie, takich jak: wyroki sądów, odpowiedzi na interpelacje radnych, stenogramy sesji Rady Miasta Krakowa oraz inne. Istotne dla ustaleń są również artykuły i notatki prasowe przytaczające wprost wypowiedzi wygłoszone publicznie przez: konserwatorów zabytków, przedstawicieli władz samorządowych, przedstawicieli środowisk zawodowych, architektów – twórców dzieł, deweloperów, jak również oficjalnie wygłoszone stanowiska rad dzielnic, stowarzyszeń lokalnych i innych uczestników życia miejskiego.

Moje badania odnoszę w wielu przypadkach do zapisów aktów prawa powszechnie obowiązującego w okresie objętym opracowaniem oraz aktów prawa miejscowego. W celu omówienia tych ostatnich korzystam z opracowań planistycznych tworzących prawo miejscowe w Krakowie, dostępnych na stronie Biura Planowania Przestrzennego Miasta Krakowa²³. W kategorii aktów prawnych umieszczam również te międzynarodowe dokumenty doktrynalne dotyczące historycznego krajobrazu miejskiego, które nie są częścią polskiego

²⁰ Aleksander Böhm et al., *Raport na temat funkcjonowania systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce po 1989 roku*, red. Jacek Purchla, Kraków 2008.

²¹ Bogusław Szmygin, *Kształtowanie koncepcji zabytku i doktryny konserwatorskiej w Polsce w XX wieku*, Lublin 2000.

²² Bogusław Szmygin, *Współczesne problemy ochrony dziedzictwa*, „Biuletyn Polskiego Komitetu do spraw UNESCO”, 2013, s. 25–31.

²³ <https://www.bip.krakow.pl/> (dostęp: 7 VIII 2025 r.).

Bibliografia

I. Akty prawne

Konwencje i karty międzynarodowe

- Karta Ateńska – postanowienia Międzynarodowej Konferencji w sprawie ochrony zabytków sztuki i historii, przyjęte w Atenach 21–30 października 1931 r.
- Karta Wenecka – Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Zabytków Architektury i Miejsc Historycznych, przyjęta podczas II Międzynarodowej Konferencji Zabytków i Miejsc Historycznych, Wenecja, 1964 r.
- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji, Dz.U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190.
- Dokument z Nara o autentyzmie, Konferencja na temat autentyzmu, Nara, 1–6 listopada 1994 r.
- Karta z Burra – Karta Australia ICOMOS w sprawie miejsc o znaczeniu kulturowym, przyjęta w Burra 19 sierpnia 1979 r. przez Australijski Komitet Narodowy ICOMOS (poprawki przyjęte: 23 lutego 1981 r., 23 kwietnia 1988 r., 26 listopada 1999 r.).
- Karta Florencka – Międzynarodowa Karta Ogrodów IFLA–ICOMOS, przyjęta we Florencji 21 maja 1981 r. przez Międzynarodowy Komitet ICOMOS–IFLA ds. Ogrodów Historycznych (zatwierdzona przez ICOMOS 15 grudnia 1981 r.).
- Europejska Konwencja Krajobrazowa sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r., Dz.U. z 2006 r. Nr 14, poz. 98.
- Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy, sporządzona w Granadzie dnia 3 października 1985 r., Dz.U. z 2012 r., poz. 564.
- Karta Waszyngtońska – Międzynarodowa Karta Ochrony Miast Historycznych ICOMOS, przyjęta podczas VIII Zgromadzenia Generalnego ICOMOS, Waszyngton, październik 1987 r.
- Deklaracja UNESCO o odpowiedzialności obecnych pokoleń wobec przyszłych pokoleń z 1997 r., https://www.unesco.pl/fileadmin/import24/user_upload/pdf/Deklaracja_UNESCO_o_Odpowiedzialnosci_Pokolen.pdf.

Nowa Karta Ateńska 1998 – Zasady planowania miast przyjęte przez Europejską Radę Urbanistów.

Nowa Karta Ateńska 2003. Wizja miast XXI wieku, <https://toruntour.pl/upload/file/novakartaatenska.pdf>.

Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r., Dz.U. z 2011 r. Nr 172, poz. 1018.

Wytyczne operacyjne do realizacji Konwencji o ochronie światowego dziedzictwa (Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention), WHC-05/2, 2 lutego 2005 r., <https://whc.unesco.org/archive/opguide05-en.pdf>.

Deklaracja z Xi'an w sprawie konserwacji otoczenia budowli, miejsc i obszarów stanowiących dziedzictwo, przyjęta przez XV Zgromadzenie Generalne ICOMOS w Xi'an (Chiny) w dniu 21 października 2005 r.

Ramowa konwencja Rady Europy o znaczeniu dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa, sporządzona w Faro dnia 27 października 2005 r., CETS No. 199, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=199>.

Memorandum wiedeńskie dotyczące „Dziedzictwa Światowego i Współczesnej Architektury – Zarządzania Historycznym Krajobrazem Miejskim”, przyjęte podczas sesji roboczej Komitetu Światowego Dziedzictwa UNESCO w Wiedniu, 2005 r. (Vienna Memorandum on „World Heritage and Contemporary Architecture – Managing the Historic Urban Landscape”), <https://www.nid.pl/upload/iblock/fa9/fa9006756a-0d8175a5655641fb3ff4f1.pdf>.

Zgromadzenie Ogólne ICOMOS na temat ducha miejsc (Québec Declaration on the Preservation of the Spirit of Place), 4 października 2008 r., <https://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-646-2.pdf>.

Decision 34 COM 8B.59, [w:] Report of the Decisions Adopted by the World Heritage Committee at its 34th Session (Brasilia 2010), UNESCO World Heritage Centre, WHC 10/34.COM/20, s. 248, <https://whc.unesco.org/archive/2010/whc10-34com-20e.pdf>.

Rekomendacja UNESCO w sprawie ochrony, na szczeblu krajowym, dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada z 1972 r., <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-concerning-protection-national-level-cultural-and-natural-heritage>.

Rekomendacja w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego, Konferencja Generalna UNESCO, Paryż, 27 października 2011 r., Aneks do Rezolucji 36 C/23, <https://unesco.tarnowskiegory.pl/wp-content/uploads/2021/10/rekomenkrajobraz.pdf>.

Dokument z La Valetty w sprawie ochrony i zagospodarowania miast historycznych i dzielnic zabytkowych, Komitet Naukowy Miast Historycznych i Wsi,

Streszczenie

Panorama miasta historycznego. Krakowski poligon doświadczeń to szczegółowe studium ochrony panoram Krakowa w latach 1994–2014, w czasie transformacji ustrojowej i gospodarczej. Ten czas był okresem intensywnych przemian społecznych, gospodarczych i przestrzennych, w którym miasto musiało pogodzić potrzeby rozwoju z koniecznością zachowania dziedzictwa kulturowego. Kraków jako historyczna stolica Polski i miasto o unikalnym krajobrazie miejskim, wpisany na Listę światowego dziedzictwa UNESCO, znalazł się pod szczególną presją inwestycyjną, co prowadziło do konfliktu między funkcją reprezentacyjną miasta a dynamiczną urbanizacją.

Autorka traktuje panoramę miasta nie tylko jako widok z określonego punktu, ale także jako nośnik symbolicznej i kulturowej tożsamości Krakowa. Panoramy – zarówno te obserwowane ze wzgórz i bulwarów, jak i z perspektywy mieszkańców codziennie korzystających z miejskiej przestrzeni – są dla niej medium przekazującym historyczne znaczenia, estetyczne wartości oraz spójność urbanistyczną. Książka pokazuje, że zaburzenia w percepcji panoramy wpływają nie tylko na wygląd miasta, ale również na poczucie przynależności i świadomość kulturową jego mieszkańców.

Analiza obejmuje przypadki ingerencji współczesnych obiektów komercyjnych, które, zmieniając relacje przestrzenne, wpłynęły na odbiór panoramy i sylwety miasta historycznego. Autorka omawia inwestycje, które spotkały się z mniejszymi lub większymi kontrowersjami społecznymi i prawnymi. Pokazuje, w jaki sposób luki legislacyjne, niedoskonałość planowania przestrzennego, ograniczona rola instrumentów ochrony krajobrazu przyczyniały się do degradacji wizualnej i symbolicznej panoram miasta.

Książka wykorzystuje szeroki materiał źródłowy, który obejmuje m.in.:

- dokumenty urbanistyczne i konserwatorskie, w tym miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz decyzje administracyjne,
- akty prawne dotyczące ochrony zabytków i planowania przestrzennego,
- materiały konkursowe, w tym projekty architektoniczne i urbanistyczne, które ilustrują przyjęte rozwiązania i alternatywne koncepcje,

- protokoły i stenogramy sesji Rady Miasta Krakowa oraz komisji miejskich,
- dokumentację fotograficzną wykonaną przez autorkę, rejestrującą panoramy miasta, ingerencje w przestrzeń oraz przemiany krajobrazu miejskiego.

Analiza umieszczona jest w szerokim kontekście teorii urbanistyki, koncepcji krajobrazu miejskiego oraz doktryn ochrony dziedzictwa kulturowego. Kraków zostaje przedstawiony jako „poligon doświadczeń”, gdzie lokalne praktyki planistyczne, presja inwestycyjna oraz mechanizmy prawne i społeczne tworzą warunki do badania skuteczności ochrony dziedzictwa miejskiego w praktyce. Przypadek Krakowa pozwala zrozumieć, w jaki sposób historyczne miasta w Europie Środkowej zmagają się z wyzwaniami współczesnego rozwoju urbanistycznego, balansując między potrzebami rozwojowymi a zachowaniem wartości kulturowych i estetycznych.

Narracja książki łączy perspektywę badawczą z refleksją praktyka – architektki uczestniczącej w procesach projektowych i decyzyjnych. Dzięki temu tekst zyskuje zarówno wartość naukową, jak i praktyczne wskazania dotyczące zarządzania krajobrazem miejskim, formułowania polityki przestrzennej i ochrony panoram historycznych miast. Publikacja jest nie tylko studium przypadku Krakowa, ale także przewodnikiem po metodach analizy, planowania i ochrony panoram miejskich, oferując cenne wnioski dla urbanistów, konserwatorów zabytków oraz decydentów odpowiedzialnych za kształtowanie przestrzeni historycznych aglomeracji.

Słowa kluczowe: Kraków, panorama miasta historycznego, historyczny krajobraz miejski, dziedzictwo miejskie, planowanie przestrzenne, urbanistyka, ochrona zabytków, transformacja ustrojowa, inwestycje komercyjne, UNESCO.

Summary

Panorama of a Historic City. Kraków as a Testing Ground is a detailed study of the protection of Kraków's panoramas between 1994 and 2014, during the period of political and economic transformation. This era was marked by intense social, economic, and spatial changes, during which the city had to reconcile the demands of development with the need to preserve its cultural heritage. Kraków, as the historic capital of Poland and a city with a unique urban landscape inscribed on the UNESCO World Heritage List, was under particular investment pressure, resulting in a conflict between the city's representational function and the dynamics of urban development.

The author approaches the city panorama not merely as a view from a specific vantage point, but also as a carrier of Kraków's symbolic and cultural identity. Panoramas – whether observed from hills and boulevards or from the everyday perspective of residents using urban space – are for her a medium that conveys historical meanings, aesthetic values, and urban coherence. The book demonstrates that disruptions in the perception of panoramas affect not only the city's appearance but also residents' sense of belonging and cultural awareness.

The analysis covers cases of interventions by contemporary commercial structures, which, by altering spatial relationships, influenced the perception of the panorama and the silhouette of the historic city. The author discusses investments that generated minor or major social and legal controversies, showing how legislative gaps, deficiencies in spatial planning, and the limited role of landscape protection instruments contributed to the visual and symbolic degradation of the city's panoramas.

The book draws on extensive source material, including:

- urban and conservation documents, such as local spatial development plans, studies of conditions and directions of spatial development, and administrative decisions;
- legal acts concerning heritage protection and spatial planning;
- competition materials, including architectural and urban design projects illustrating adopted solutions and alternative concepts;

- protocols and transcripts of sessions of the Kraków City Council and municipal committees;
- photographic documentation produced by the author, recording city panoramas, spatial interventions, and transformations of the urban landscape.

The analysis is situated within a broad context of urban theory, urban landscape concepts, and doctrines of cultural heritage protection. Kraków is presented as a “testing ground,” where local planning practices, investment pressure, and legal and social mechanisms create conditions for examining the effectiveness of heritage protection in practice. The case of Kraków helps to understand how historic cities in Central Europe face the challenges of contemporary urban development while balancing growth needs with the preservation of cultural and aesthetic values.

The book’s narrative combines a research perspective with the reflections of a practitioner – an architect actively involved in design and decision-making processes. This approach provides both scholarly value and practical guidance for managing urban landscapes, formulating spatial policies, and protecting the panoramas of historic cities. The publication is not only a case study of Kraków but also a guide to methods for analyzing, planning, and safeguarding urban panoramas, offering valuable insights for urban planners, heritage conservators, and decision-makers responsible for shaping historic urban environments.

Keywords: Kraków, historic city panorama, historic urban landscape, urban heritage, spatial planning, urbanism, heritage protection, political transformation, commercial investments, UNESCO.

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział I. Panorama miasta historycznego	15
1. Źródła, stan badań i metody pracy	15
2. Zdefiniowanie podstawowych terminów	33
3. Najważniejsze punkty i ciągi widokowe	45
4. Panoramy Krakowa z perspektywy UNESCO	56
Rozdział II. Najważniejsze elementy trójwymiarowej kompozycji miasta i ich symboliczne znaczenie	71
Rozdział III. Trudne doświadczenia lat 1994–2014	105
1. Uwarunkowania polityczne i gospodarcze okresu transformacji	105
2. Zawile koleje regulacji prawnych	120
Rozdział IV. Budynki wysokościowe w panoramach Krakowa i konflikty w krawędziach urbanistycznych. Poligon doświadczeń	171
1. Drugie życie pamiątek po ludowym Manhattanie	171
2. Budynki wysokościowe powstałe w Krakowie w latach 1994–2014	185
3. Inwestycje przy Bulwarach Wiślanych między Klasztorem Norbertanek a Mostem Kotlarskim	192
4. Obszar między starą Wisłą a Wawelem	251
5. Krawędzie Plant	256
Rozdział V. Zjawiska niekorzystne dla historycznych panoram Krakowa	293
1. Makdonaldyzacja planowania miejscowego	293
2. Globalne formy w przedpolu i tle historycznych panoram	302

3. Zawłaszczanie fragmentów historycznych panoram przez inwestycje komercyjne	324
4. Logowanie zabytków przy okazji imprez ludycznych	338
 Zakończenie	 341
Spis ilustracji	347
Bibliografia	359
Indeks osobowy	385
Indeks obiektów	393
Streszczenie	397
Summary	399

Panorama Krakowa to nie tylko widok to pole bitwy o pamięć, przestrzeń i sens

Ale co się dzieje, gdy ta panorama zaczyna znikać?

Książka Joanny Kołodziej to wnikliwy portret miasta, które stało się laboratorium współczesnych napięć: między ochroną a ekspansją, wspólnotą a rynkiem, ciągłością a doraźnym zyskiem. Autorka zagląda za kulisy miejskiej transformacji lat 1994–2014. Pokazuje, jak inwestycyjny boom, luki prawne i krótkowzroczne planowanie zmieniły oblicze Krakowa – często wbrew jego dziedzictwu.

Czy wieże Wawelu mogą zniknąć za szklaną ścianą biurowca?
Jak banery reklamowe i deweloperskie slogany wszczepiają się w tkankę historycznego miasta?

To nie tylko opowieść o przemianach widoku – to portret miasta rozdartego między pamięcią a zyskiem, między wspólnotą a rynkiem. Z pasją, precyzją i dokumentacją, której nie sposób zignorować, autorka stawia pytania o przyszłość miast historycznych w epoce ekspansji.

Ta książka to głos ostrzeżenia – i apel o odpowiedzialność

Towarzystwo Miłośników
Historii i Zabytków Krakowa
ul. św. Jana 12, 31-018 Kraków

www.tmhzk.krakow.pl